

**SÜPERPANOPTİKON, SİNOPTİKON, GÖZETİM TOPLUMU VE DİKİZLEME
KÜLTÜRÜ BAĞLAMINDA REALITY SHOWLAR: HAYATTA KALMA
TELEVİZYON PROGRAMLARI ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA**

**REALITY SHOWS IN THE CONTEXT OF SUPER-PANOPTICON, SYNOPTICON,
SURVEILLANCE SOCIETY AND PEEP CULTURE: A STUDY ON SURVIVAL TV
SHOWS**

Doç. Dr. Nazım ANKARALIGİL

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi Medya ve İletişim Bölümü,

nazim.ankaraligil@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-1125-7760

ÖZET

Bu çalışmada Michel Foucault tarafından ortaya konan panoptikon kavramından hareketle günümüz toplumunun içinde bulunduğu süperpanoptikon dönemindeki medya ve sosyal kültür ilişkisi ele alınmaktadır. Süperpanoptikon döneminde yeni bir kavram olarak güç kazanan Sinoptikon, özellikle medya ve yeni medya içeriklerinin, program formatlarının belirlenmesinde ve geliştirilmesinde ön plana çıkmaktadır. Dijitalleşme ile gittikçe daha yoğun bir gözetim toplumuna dönüşen günümüz sosyal yaşamı, aynı zamanda bir dikizleme kültürünü de inşa etmektedir. Bu bağlamda reality showlar, bu toplumun ve kültürün en belirgin medya formatları olarak ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmada reality showların hayatta kalma programları olarak adlandırılan alt türleri, gözetim toplumu ve dikizleme kültürü kavramları çerçevesinde incelenecektir. Çalışmada her biri farklı bir uluslararası yayın kuruluşu tarafından formatı geliştirilen ve Türkiye’de de yayınlanmakta olan dört program ele alınmıştır. Bunlar, History Channel kanalında yayınlanan “Alone (Yalnız)”, BBC Earth kanalında yayınlanan “Life Below Zero (Sıfırın Altında Yaşam)”, National Geographic kanalında yayınlanan “Mygrations (Sürü)” ve Discovery Channel’da yayınlanan “Man vs Wild (İnsan Doğaya Karşı)” isimli hayatta kalma programları serileridir.

Anahtar Kelimeler: Panoptikon, Gözetim Toplumu, Dikizleme Kültürü, Reality Show, Hayatta Kalma Programları.

ABSTRACT

In this study, the relationship between media and social culture in the period of super-panopticon, in which today's society is inside, is considered from the concept of panopticon, put forward by Michel Foucault. Synopticon, which gained power as a new concept in the period of Super-panopticon, is especially prominent in determining and developing media and new media contents, program formats. Today's social life, which has become an increasingly intense surveillance society with digitalization, is also building a peep culture. In this context, reality shows stand out as the most prominent media formats of this society and culture. In this study, the sub-types of reality shows, called survival tv shows, will be examined within the framework of the concepts of surveillance society and peep culture. In this study, four programs broadcasted in Turkey and the format of which was developed by a different international broadcasting organization are analysed. These survival tv show series are “Alone” on History Channel, “Life Below Zero” on BBC Earth, “Mygrations” on National Geographic and “Man vs Wild” on Discovery Channel.

Key Words: Panopticon, Surveillance Society, Reality Shows, Peep Culture, Survival Tv Shows

1. GİRİŞ

Gözetim ve denetleme, sosyolojik ve kültürel açıdan insan topluluklarının ortaya çıkışından beri var olan olgular olmakla birlikte, aynı zamanda iktidarın bireyi ve toplumu denetleme araçlarıdır. Toplumsal yapı içinde bireyler birbirlerini sahip oldukları sosyal ve kültürel kodlara göre yoğunluğu değişen sürekli bir gözetim ve denetim altında tutmaktadır. Bu gözetleme ve denetim, toplumsal düzenin devamını ve bireylerin davranışlarını var olan toplumsal kodlara

göre biçimlendirilmelerini sağlamak içindir. Her kültürde var olan bu olgular, iktidarlar tarafından kendi yönetimlerini devam ettirebilmek adına sistematik bir biçimde kullanılmıştır. İktidarlar genellikle, hüküm sürdüğü toplumu ve bu toplumu oluşturan bireyleri sürekli gözetlemek, onları denetim altında tutmak, kendisine karşı gelişebilecek herhangi bir tehlikeyi büyümeden bertaraf edebilmek ya da zararsız bir hale dönüştürmek amaçlarını gütmektedir.

İktidar ve toplum bağlamında değerlendirildiğinde tarihsel süreç içinde gözetim, öncelikle gözetlenen ve gözetleyen bir-birinden belirgin bir şekilde ayrıldığı bir sistem üzerinde ortaya çıkmıştır. Gözetleyen iktidar, gözetlenen ise halk ve bireylerdir. Bu gözetleme başlangıçta bariz olarak ortada olan, kimliği açık olan görevli gözetleyiciler tarafından gerçekleştirilmiştir. Yönetime bağlı asker sınıfı halkın içinde kendi kıyafetleri ile ortada olarak söz konusu denetimi gerçekleştirmiştir. Ancak her zaman her yerde bu gözetimi sürdürmek oldukça maliyetli bir durumdur. Bu nedenle gözetimin ilk değişim aşaması toplumu gözetleyen, bununla birlikte kimliği gizli olan iktidar görevlilerinin ortaya çıkmasıyla olmuştur. Gizli istihbarat ve muhbir teşkilatlarının antik medeniyetlerle birlikte ortaya çıktığı bilinmektedir. Halk içinde olan ancak iktidar için çalışan bu muhbirlerin varlığı, insanlarda iktidar tarafından sürekli gözetlenme hissini ilk kez oluşmasına neden olmuştur. Böylece insanlar, yanlarında iktidarı temsil eden hiçbir güç olmasa dahi düşünce ve davranışlarını kontrol altında tutmakta ve hatta süreç içinde farkında olmadan iktidarın düşünce ve davranış kalıplarını benimsemektedirler.

Modernizm süreci ve özellikle post-modern dönem, teknolojinin gelişmesi ile gözetim ve denetimin hiçbir tarihsel süreçte olmadığı kadar güçlenmesine ve yeni bir boyuta geçmesine neden olmuştur. İletişim teknolojileri ve sayısal teknolojilerdeki gelişim ile ortaya çıkan sanayi sonrası enformasyon toplumu ve tüketim toplumunda, birey gündelik hayatında gözetlenmeden bir faaliyette bulunma imkanını yitirmiştir. Gündelik teknolojiyi kullanan her birey dev bir gözetim ağının içine girmeye mecbur kalmaktadır. Bu gözetlenme, bilgisayarlar, cep telefonları, tabletler, bankamatikler, akıllı kartlar gibi teknolojik aletler eliyle bireyin rızası olmadan sürdürüldüğü gibi post-modern dönemin önceki dönemlerden en belirgin farkı olarak bireyin rızası ile daha güçlü bir biçimde devam ettirilmektedir. Sosyal medya hesaplarındaki paylaşımlar, internet sitelerine üyelikler, bazı sosyal ağlara girebilmek ve teknolojileri kullanabilmek için peşinen kabul edilen otomatik geri bildirimler üzerinden birey kendi rızası ile önceden mahrem kabul edilen tüm bilgi, ilgi ve eğilimlerini sisteme açmakta; yaşam tarzını, arkadaşlarını, iş ve özel hayatını paylaşmaktadır. Bu durum, gittikçe benimsenen bir biçimde yaygınlaşarak kendi hayatını en becerikli bir biçimde diğerleri ile paylaşma ve diğerlerini dikizleme kültürünü oluşturmaktadır.

Bu yeni insan tipolojisi ve kültür, bireylerin duygu ve davranış biçimlerini değiştirmekte, toplumsal yaşamı da biçimlemektedir. Bireylerin ilgi ve beğenilerindeki bu değişiklik hemen her alandaki ticari ürünleri ve faaliyetleri etkilemekte, içinde bulunulan bu dikizleme kültürüne uygun ürünler ortaya çıkmaktadır. Cep telefonlarının özçekim kameraları, sosyal ağların bireylere canlı yayın yapma imkânı veren programları bu durumun bariz örnekleridir. Kitle iletişim ürünlerinin içerikleri açısından bakıldığında ise sıradan insanın hayatının ve davranışlarının konu edinildiği programların üretiminde büyük bir artış olduğu görülmektedir. Reality show olarak adlandırılan bu programlar, günümüzde hemen her program türüne sirayet ederek sıradan insanın ekranlarda yer alma oranını arttırmakta, program türleri gittikçe spesifikleşerek alt türlere ayrılmaktadır. Son dönemde gittikçe artan bir biçimde ekranlarda yer alan bir alt tür de hayatta kalma programlarıdır. Çalışmada gözetleme, denetim ve dikizleme kültürü bağlamında hayatta kalma programları incelenecektir.

2. PANOPTİKON, SÜPERPANOPTİKON VE SİNOPTİKON

Panoptikon kavramını modern dünyaya tanıtan ya da yeniden tanımlayan düşünür Michel Foucault'dur. Foucault, 1975 yılında yayınladığı "Hapishanenin Doğuşu" (Foucault, 1975/1992:245-251) adlı eserinde, ilk kez 1787 yılında Jeremy Bentham tarafından bir hapishane tasarımı olarak yapılan panoptikonu "görülmeden gözetim altında tutan hapishane sistemi" olarak tanıtır. Panoptikon, daire şeklinde yapılmış bir hapishanedir; bu hapishanenin ortasında tüm mahkum odalarını görebilecek şekilde yerleştirilmiş bir kule bulunmaktadır. Bu kuledeki

gardiyanlar, tüm mahkumları görebilmekte, ancak mahkumlar gardiyanları görememektedir. Bu nedenle tek yönlü olarak gözetlenen mahkumlar, ne zaman gözetlendiklerini tam olarak bilemediklerinden sürekli gözetleniyorlarmış hissine kapılacaklar ve böylece kural dışı davranışlardan kaçınmaya yönelik bir otokontrol geliştireceklerdir. Böylece küçük bir azınlık olan gözetleyiciler, büyük bir kitleyi kontrol altında tutabileceklerdir.

Foucault'ya göre (1975/1992:252-255), Panoptikon'un büyük etkisi, tutukluda iktidarın otomatik işleyişini sağlayan bilinçli ve sürekli bir görülebilirlik hali yaratmasından kaynaklanmaktadır. Bu durumda tutuklular, bizzat kendileri iktidarın taşıyıcıları haline gelmektedirler. Bunu sağlayan temel ilke ise iktidarın görünür, ancak bu varlığının kanıtlanamaz oluşudur. İktidar görünürdür, çünkü ortada merkez gözetleme kulesi bulunmaktadır; varlığı kanıtlanamaz, çünkü tutuklu o anda kendine bakılıp bakılmadığını bilmemekte, ancak bunun her an olabileceğinden de kuşku duymamaktadır. Böylece bu sistem ile iktidar otomatikleşmektedir; mahkûmu iyi davranmaya, işçiyi çalışmaya, deliyi sakin olmaya, hastayı tedaviye uymaya, okul çocuğunu özenli olmaya zorlamaya gerek yoktur; büyük kilitli kapılara, demir parmaklıklara ve zincirlere ihtiyaç kalmamıştır. Bir görünürlük alanına tabi kılınan bireyler, iktidarın zorlayıcı gücünü kendi üzerlerinde kendiliklerinden etkili kılmaktadırlar.

Foucault iktidarın gözüne ve bakışına odaklanır, ona göre kitleler seyretmekten çok seyredilmekte, sürekli kaydedilip incelenmektedir. Değişik otoritelerce, izlenecek görüntülere indirgenmiş bulunmaktadır (Barnard, 2010:13; akt. Çakır, 2014: 58-59). Foucault'ya göre (1975/1992:265-270) bu otoriteler disiplin mekanizmalarının yayılması ve devletleştirilmesi ile hayat bulur. Dinsel gruplar, hayır kurumları, polis teşkilatı, atölyeler, ordular, okullar, fabrikalar gibi pedagojik, askeri, endüstriyel veya tıbbi aygıtlar ile disiplinsel bir toplumun oluşumundan söz edilebilir. Panoptikonu destekleyen ekonomik, hukuki-siyasal ve bilimsel süreçler ile bireyler gerçek anlamda bireysellikten ve iletişimden koparılarak nesneleştirilmektedir. Foucault (1994/2005:105-108) bu durumu büyük kapatılma kavramıyla açıklamaktadır. Daha önce bugünkü anlamıyla var olmayan hapisaneler, akıl hastaneleri, hastaneler gibi kapatılma kurumları Avrupa'da 1600'lü yıllarda ortaya çıkmış ve toplum için yük olduğu kabul edilen, hastalar, deliler, çingeneler vb. buralara kapatılmıştır. Ancak kapitalizm ilerledikçe iktidarların daha çok insanı denetim altında tutması gerekmiş, isyanlar, sosyal ve siyasi hareketler neticesinde iktidara zarar verebilecek insan sayısı kapatılmayı pratik olarak mümkün olmaktan uzaklaştırmıştır. Bu durumda insanlar sistem ile uyumlu, uysal ve belirli kurallar çerçevesinde hareket etmelerini sağlayacak birer özne olmalıdır; bir başka ifade ile nesneleştirilmelidir. Nesneleşmiş bireyler, dev bir hapisaneye dönüşmüş modern toplumda iktidar tarafından sürekli gözetim altında tutulmakta ve gerçek birer özne olmaktan uzakta sisteme uyum içinde yaşamayı öğrenmektedirler.

Çakır'ın belirttiği gibi (2015:243), "*Foucault'dan itibaren gözetim sorunu, iktidar, disiplin, burjuva toplumu, burjuvazinin karakteri, gözetim yöntemleri, toplu gözetim gibi kavramlarla harmanlanarak tartışılmaya başlanmıştır. Ancak Foucault'dan sonra gelişen internetle birlikte gözetim çok daha yoğunlaşmış, yaygınlaşmış ve gündelik yaşamın her anına işler hale gelmiştir.*" Bu dönüşümü sağlayan temel etken, bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan devrimsel sıçramadır. Yirminci yüzyılın son çeyreğinde yaşanan teknolojik dönüşüm ile modern dünya ile herhangi bir şekilde bağı olan tüm toplumlar ve dolayısıyla bireyler daha önce benzeri görülmemiş bir gözetim sisteminin içine girmiştir. Bu dönemi en iyi açıklayan kavram ise "süperpanoptikon" olmuştur.

Süperpanoptikon kavramını, ilk defa Mark Poster (1995) "*Söylem ya da Elektronik Veri Yorumlama Olarak Veritabanları*" isimli kitap bölümünde kullanmıştır. Yeni ticaretin ve teknolojik altyapının kombinasyonu ile gözetime hiç ara vermeyen, çok daha hafif ve kolay işletilebilir bir panoptikon ortaya çıkmıştır. Süperpanoptikon veritabanları üzerinden toplanan bilgilerle veri analizlerini gerçekleştirir, insanları gruplar, ayırır ve sınıflandırır. Panoptikon gözetiminde insanlar gözetlendiklerinin farkındayken süperpanoptikonda ise gözetlendiğinin farkında olmama, gözetlenmeyi önemsememe ya da gözetlenmeyi gönüllü olarak kabul etme durumları söz konusu olabilmektedir.

Süperpanoptikon dönemi, bir yönüyle, George Orwell'ın bir kült olarak kabul edilen 1984 isimli romanındaki Big Brother (Büyük Ağabey) olgusuna karşılık gelen, tüm toplumun sürekli gözetlendiği bir döneme benzetilebilir; ancak burada gözetlenme sürekli ve gözetleyici belirsizdir. Bauman (1998/1999:60-61), “ana amacı disiplini sağlamak ve yurttaşlarının davranışını tek bir kalıba sokmak olan panoptikondan farklı olarak, süperpanoptikonun veri tabanını destekleyen kredi ve pazarlama şirketlerinin amacının, güvenilir ve ehil müşterileri kayda geçirmek, hayatlarında kayda değer bir şey bulunmayan ve tüketim oyununu oynamaktan aciz güvenilmez insanları ise elemek” olduğunu belirtmektedir. Bu amaca ulaşabilmek için süperpanoptikonda bireylerin günlük hayatları teknoloji vasıtasıyla sürekli bir gözetim altında tutulmaktadır.

Tapscott (1994/1998: 257-258, akt. Dedeoğlu, 2004:258), süperpanoptikon dönemindeki gözetimin aygıtlarını gündelik pratikler üzerinden şöyle açıklamaktadır:

Veritabanlarına bu kadar bilgi nereden geliyor diye merak edebilirsiniz. Başkalarının özel yaşamınıza burnunu sokması için yeterli bilgi verdiğinizizi hiç hatırlamıyor musunuz? Peki son zamanlarda şunlardan herhangi birini hiç yapmadınız mı? Bir araba veya ev satın almak, bir giysi satın almak, bir kitap satın almak, süpermarketten sindirimi kolaylaştırmak için bir ilaç almak, bir otelde rezervasyon yaptırmak, posta kataloğu ile çalışan bir firmadan çamaşır siparişi yapmak, bir kitap kulübüne üye olmak, bir telefon kullanmak, telebankayı kullanmak, bir banka hesabı açmak, pizza ısmarlamak, video kaset kiralamak, bir ürün garanti belgesi doldurmak, bir dergiye abone olmak, bir hükümet programına başvurmak, işe başvurmak, borç para almak için başvurmak, sigorta için başvurmak, bir elektronik posta göndermek, doğum yapmak için hastaneye gitmek, kan testi yaptırmak, bir reçete doldurmak ...resim çektirmek?

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişme ile modern birey, artık hayatının her anında bir gözetim altındadır. Elindeki cep telefonu, tablet, kişisel bilgisayar veya işyerindeki bilgisayarı ile sürekli olarak kendisi hakkında inanılmaz boyutta bir veri sağlamakta ve bu veriyi nerede olduğunu tam olarak da bilemediği bir merkezle paylaşmaktadır. Panoptikondan farklı olarak çoğu zaman kendi isteğiyle bu gözetime girmekte, sosyal paylaşım ağlarına üye olarak ya da kullanmak istediği uygulama ve programların (e-posta, mobil mesajlaşma, navigasyon vb.) ön şartlarını gönüllü olarak kabul ederek bu gözetime dahil olmaktadır. Evin içinde dahi kullandığı bu teknolojilere ek olarak ev telefonu ya da uydu, kablo, internet aracılığıyla ulaştığı tv ve radyo yayınları ile de bütün ilgi ve eğilimlerini paylaşmaktadır. Bunun haricinde hayatın her alanını kontrol eden güvenlik kameraları ile istemeden de olsa gözetime maruz kalmaktadır. Süperpanoptikonun en önemli özelliği ise, sürekli olarak gözetimde olduğunu bilen bireyin artık gözetimden kaçamayacağını kabullenmesi ile gerçek anlamda bir özne-birey olmaktan çıkması, normlara uygun yaşamayı kendine kabul ettirmesi ve sisteme uygun/uyumlu hale gelmesidir. Çoğu zaman bu durum bir özgürlük yanılsaması haline dönüşmektedir; artık son derece özgür olduğunu zanneden ancak her anı kayıt altında olan, farkında olmadan kendini olması istendiği gibi inşa eden bireyler söz konusudur.

İçinde bulunulan süperpanoptikon döneminin farklı bir yönüne dikkat çekmek isteyen Mathiesen (1997:215), “*The Viewer Society: Michel Foucault's Panoptikon Revisited*” isimli makalesinde gözetim toplumuna dair Foucault'nun panoptikon modelinin ve sonrasında süperpanoptikon kuramcılarının yeterince üzerinde durmadıkları bir noktayı tartışmaya açar: Sinoptikon. Foucault'nun gittikçe genişleyen modern gözetim sistemi ve pratikleri üzerine çığır açıcı çalışmasını kabul eden Mathiesen, bu gözetimle aynı anda ve hızda genişleyen bir başka gözetlemeden, kitle iletişim araçları ve özellikle televizyonla gelişen, yüz milyonlarca ifade edilebilecek insanların bir azınlığı gözetlemesinden bahsetmektedir. Bu çoğunluk, büyük bir gayret ve hayranlıkla azınlığı gözetlemeye çalışmaktadır. Mathiesen'e göre panoptikona benzer bir şekilde sinoptikon da insan ruhunu kontrol etmeye ve disiplin altına almaya yarayan sözde demokratik kapitalist toplumun bir özelliğidir.

Öztürk (2013: 140-141), çalışmasında birbiriyle içiçe geçmiş panoptikon, süperpanoptikon ve sinoptikon kavramlarını açıklamaya çalışmaktadır. Panoptikonda az sayıda kişi çoğunluğu

izlemektedir. Hapishanenin ortasındaki kuledeki gözetleyici ya da alışveriş merkezinde kameranın başındaki güvenlik görevlisi çoğunluğu izlemekte, ancak çoğunluk az'ı izleyememektedir. Süperpanoptikonda ise hem az olan çoğu izlemekte; hem çok olan aynı anda çoğu ve azı izlemektedir. Örneğin bilgisayar ile internet üzerinden alışveriş yapan bir kişi bu durumda az konumunda olan ekonomik iktidar tarafından izlenmekte; ekonomik iktidar alışveriş yapan kişinin tercihlerini görmekte, onu tanımlamakta, sınıflandırmakta ve değerlendirmektedir. Diğer yandan aynı kişi sosyal medyada başkalarını görebilir, izleyebilir ve paralel olarak kendisini de görünür kılar. Böylece hem görür hem de görünür; herkes birbirini izler, okur, işitir, görür. Sinoptikonda ise çok olan az olanı izlemektedir. Sinoptikon modelinin temel unsurları kitle iletişim araçları, özellikle televizyon (ve günümüzde yeni medya ve internet yayınları)dır. Birbirlerinden sosyolojik, kültürel ve coğrafi olarak oldukça farklı konumlardaki insanlar, kültür endüstrilerince yaratılan aynı mesajlara maruz kalmakta ve bir azınlığı takip etmektedirler. Çoğunluk tarafından izlenenler önemli kişilikler, yıldızlar, influencerlar, micro-celebrity karakterler kurmaca veya gerçek olaylar olabilir; insanlar, az sayıdaki kurgusal veya gerçek karakterleri takip etmektedirler.

Sinoptikonda çoğunluk azınlığı izlerken, aslında Demir'in belirttiği gibi (2017:60) çoğunluğun, azınlığın söylemleriyle eylemde bulunma; gördükleri, izledikleri azınlığa göre kendilerini şekillendirmesi, onlarla kendini özdeşleştirip, onlar gibi davranması durumu söz konusudur. Kitle iletişim araçlarının her alanda bulunmasıyla, çoğunluğu oluşturan birbirinden farklı kültüre sahip insanlar, azı izleyip takip etmeye, azınlığın yaşamını kendine göre içselleştirmeye ve kültür endüstrilerinin kontrolünde, azınlığın doğrularını "olması gereken" olarak görmeye başlamaktadırlar. Medyadan yayılan mesajlarla, iktidarın artık özneli sürekli izlemesine gerek kalmamıştır; çünkü kontrol sembollerle sağlanmaya başlanmış, sembollerle kurulan ilişki aracılığıyla da ilkin pasif alıcı durumunda olan izleyici çoğunluk, azınlığın dünyasına mahkûm olmuştur.

Süperpanoptikon sürecinde çoğunluk hakkındaki bilgileri zorlanmadan toplayabilen ekonomik iktidardaki azınlık, çoğunluğun önüne tercih olarak onun özgür iradesiyle tercih ettiğini sandığı bir azınlık çıkarmakta gittikçe ustalaşmaktadır. Panoptikon, süperpanoptikon ve sinoptikon süreçlerinde çok yönlü gözetlemelerle ortaya çıkan toplumsal yapı, artık gözetim toplumu olarak adlandırılabilir. İnternetin, mobil cihazların ve sosyal paylaşım ağlarının yaygınlaşması ile gözetim toplumunun oluşan yeni kültürü için ise *dikizleme kültürü* tanımı yapılmaktadır.

3. GÖZETİM TOPLUMU VE DİKİZLEME KÜLTÜRÜ

İletişim ve haberleşme teknolojilerindeki büyük sıçramayla ortaya çıkan ve sanayi sonrası toplum, post-modern toplum ya da enformasyon toplumu gibi isimlerle adlandırılan yeni toplumsal yapının önde gelen özelliklerinden ikisi tüketim ve gözetimdir. Tüketilen ürünleri arz eden azınlığın çoğunluk üzerinde gözetimi arttırarak hedeflediği kitlenin özelliklerini, istek ve taleplerini sürekli daha fazla geri bildirimle ölçmek istemesi ve iktidarın toplum üzerindeki denetimi çoğaltmak gayesi giderek artan bir biçimde gözetimin ağırlığını arttırmaktadır. Dolgun'a göre (2004:1-2), başlangıçta bilgiye ulaşım ve iletişim alanlarında daha özgürlükçü bir ortamın oluşacağı sanılan yeni dönem, beklentilerin aksine, insanlığın daha sıkı bir gözetim sürecine girmekte olduğu tartışmalarına yol açmıştır. Bir özgürlükler çağı olması beklenen post-modern dönem, teknolojik gelişmenin etkisiyle özgürlük ve mahremiyet ihlalleri tartışmalarını beraberinde getirmiş ve yeni iktidar yapıları eşliğinde ibre özgürlükten ziyade gözetim toplumuna doğru kaymıştır. Ütopyanın bir karşı ütopyaya dönüştüğü, modern bireylerin dünyaya geldikleri andan itibaren neredeyse tüm hareketlerinin sistematik bir biçimde kayıt ve izleme altına alındıkları bir dönemdir bu. İktidarlar, sistematik bir izleme ile toplumsal denetim ve gözetim güçlerini üst düzeye çıkarmaktadır. Bunu yaparken gelişen enformasyon teknolojileri, cep telefonu, akıllı kartlar, tüketim ve tüketici profillerini depolayan veri tabanları, güvenlik kameraları, internet kullanım izlerinin takip edilmesi gibi araçları ve yöntemleri kullanmaktadırlar.

Enformasyon toplumundan gözetim toplumuna evrilen yeni dünya düzeninde gözetim, siyaset ve güvenlik, tüketim ve eğlenceye kadar geniş bir yelpazede sürekli verilerin toplanıp işlenmesiyle kesintisiz bir biçimde devam etmektedir. Sürece negatif yönüyle bakıldığında, birçok

kuruluş ve devlet tarafından küresel enformasyon merkezlerinde depolanan bu verilerle bireyler, veritabanlarında birer kod numarası olan dijital yurttaşlar haline gelmektedir. İnsanlarda oluşturulan güvenlik kaygıları da daha sıkı bir gözetim toplumuna giden süreci hızlandırmaktadır (Kesim Güven, 2016: 19). Herkesin uydular aracılığıyla gözetlenebildiği bir dünyada tek başına kalmak, özgür olmak mümkün gözükmemektedir. Bir de bu duruma bireylerin sosyalleşme aracı olarak kullandıkları teknolojiler ile sevinçlerini, duygularını, görüşlerini kendi rızalarıyla paylaşmaları eklenmekte ve bireysel özgürlük seslerinin en yüksek olduğu bir dönemde ironik olarak durum tam tersine dönmektedir (Demir, 2017:62). Gerek rıza dışı gerekse rıza yoluyla toplanan verilerle ve anlık bildirimlerle bireyler her anlarının kontrol edildiği bir gözetim toplumu içinde yaşamaktadır.

Gözetim toplumu perspektifinden değerlendirildiğinde yaşanan teknolojik ve ekonomik gelişme, kişisel yaşamın tüm işlevlerini gözetim altında tutmakta ve küresel anlamda egemenlerin, insanları tarihte görülmemiş biçimde denetlemesini sağlamaktadır. İnsanların evden çıkmasına gerek kalmadan gündelik ve zorunlu ihtiyaçlarını (alışveriş, eğlence, ödemeler, bilgiye erişme vb.) internet üzerinden karşılayabilme imkanına sahip olmaları, ev merkezli bir yaşam biçimi oluşturmaktadır. Bu da bireylerin kendi rızaları ile kapalı ve belirli bir mekânda hapsolmalarına yol açmaktadır. Bu durumda iktidarlar, kendileri için daha önceleri hayal kabul edilebilecek bir imkana kavuşmakta, hem bireyi kendi rızası ile kapalı bir mekânda tutmakta hem de birey hakkındaki her türlü bilgiye rahatça erişebilmektedir. İnternete girenler öncelikle enformasyon *nesnesi* haline dönüşürken aynı zamanda kendilerini gerçek dünyadan soyutlayarak yalnızlaşmakta ve girdikleri sanal ortamda haklarındaki her türlü bilgiyi paylaşarak güvenli bir göz hapsine girmiş olmaktadır. İnternet üzerindeki sınırsız gibi görünen seçimler ve alternatiflerle bireyler kendi iradeleri ile iradesizleşmekte ve herhangi bir zorlama olmadan kendilerine sunulan enformasyon, dezenformasyon ve popüler kültür imajlarını kabul etmektedirler. Kendi tercihleri ve seçimleriyle özgürce hareket ettiği zannında olan birey, zamanla kendi için özel olarak düzenlenerek sunulmuş olana yönelmektedir (Dolgun, 2004:3-9). Böylece gözetim toplumundaki birey kelimesinin düz anlamıyla sadece gözetlenmekle kalmaz, bu büyük gözetlenme içinde kendisinden alınan enformasyonla kendisine sunulan gerçekliği ve tercihleri kabul ederek gözetlenmenin ötesinde bir değişim ve dönüşüm geçirir.

Bu değişim ve dönüşümün otokontrol boyutu da gözetim toplumunu oluşturan özelliklerden biridir. Panoptikonda olduğu gibi sürekli gözetlendiğinin farkında olan birey artık kendisi olmaktan vaz geçecektir; bunu farkında olmadan yaptığı gibi korku ve çeşitli kaygılar nedeniyle de yapacaktır. Demir (2017:60-61), gözetim toplumunda tek boyutluluğun yaygınlaştığını, öznelin kuralları içselleştirdiğini ve iktidar egemenliğinin dışarıdan içeriye doğru değil içeriden dışarıya doğru yayılma olanağı bulduğunu ifade etmektedir. Böylece kurumların gözetimindeki modern birey normalleşmekte, gözetlenmeyi içselleştirmekte ve farkına varmadan kendi kendinin gözetleyicisi olmaktadır. İnsan yaşamı hem ruhsal hem de bedensel olarak disipline edilmektedir. Gözetim, Kesim Güven'in belirttiği gibi (2016: 29) bir yandan korku ve şüpheyi beslerken diğer yandan güvenlik ve kolaylık açısından arzu edilir bir olgu haline gelmiştir. Gözetim teknolojilerinin gönüllü kullanıcıları olmuş bireyler, kurallara uygun davranmak zorunluluğu hissetmekte, baskı ve denetim yoluyla değil gönüllülük esasıyla sisteme dahil olmaktadır. Böylece özel alan yok olmakta, sıradan insan için bile saklanacak herhangi bir yer kalmamaktadır.

Küreselleşme ve enformasyon teknolojilerindeki gelişimle ortaya çıkan gözetim toplumu, Çakır'ın (2014:76-77), belirttiği gibi hayatın hemen hemen bütün alanlarını, sanatın yaşanma ve algılanma biçimlerini, görme biçimlerini ve bakış açılarını etkilenmiştir. Bu sürecin internetin gelişimi ve yeni medyanın ortaya çıkışıyla da oldukça yakın ilgisi vardır. Tüm dünyayı sarmalayan iç içe geçmiş bu ağlar sistemi ile küresel bakış ve düşünce biçimleri gelişmekte, küresel davranma teşvik edilmekte, beklenmekte ve yeni bir kültür inşa edilmektedir.

İnternet tabanlı, bilgi ve iletişim teknolojileri destekli bu kültürde *"herkes bir şeyler paylaşır ve karşılığında başkalarının paylaşımını bekler. İnsanlar paylaşım beklentisi içinde*

birbirlerini takip ederler. Üstelik, cep telefonları gibi teknolojiler vasıtasıyla insanlar nerede, ne yaptığının bilgisinin anında paylaşırlar. Göstermek ve görülmek temel bir davranış haline gelir” (Öztürk, 2013: 140). Gözetleme toplumunun gönüllü katılımı ile oluşan bu kültürü üzerine en etkileyici çalışmalardan birini 2009 yılında Hall Niedzviecki *Dikizleme Günlüğü* adı ile yayınlamıştır. Bu yeni kültüre verdiği yerinde isim ise dikizleme kültürü olmuştur.

Artık yeni bir döneme, “Dikizleme Kültürü Çağı”na girdiğimizi söyleyen Niedzviecki’ye göre (2009/2010:8-30) dikizleme kültürü bir reality şovdur; Youtube, Twitter, Flickr, MySpace ve Facebook’tur. Liveleak, RedClouds, Voyeurweb, Dailymotion, Flickr, Shutterfly, Snapfish, Metacafe, Revver ve Brightcover gibi sitelerde her dakika yüz milyonlarca kullanıcı tarafından yüklenen veriler, videolar, fotoğraflar; bloglar, chat odaları, arkadaş bulma sitelerinde yapılan paylaşımlar ve görüntülemeler... Dikizlemek web 2.0’ın belkemiğidir; herkes hakkında her şeyi bilme ve öğrenme arzudur. Bu arzuyu tatmin edebilmenin karşılığında herkesin de sizin hakkınızda her şeyi öğrenmesine izin vermiş olursunuz. Dikizleme hakkındaki en önemli gerçeklerden biri de bu kültürün bağımlılık yaptığı, bulaşıcı olduğu ve giderek genişlediğidir. Bir kez temas ettikten sonra diğer insanların her şeyini görme arzusu doruğa çıkar, bizim de her şeyimizin görünmesini isteriz. Bu dikizleme alışkanlığı, özel hayat, mahremiyet, bireysellik, toplum gibi kavramları ciddi biçimde değiştirmektedir. Geleneksel kültürde insanlara gözünü dikip bakmak, onlar hakkında bilgi toplamaya çalışmak ve insanları gözetlemek ayıp, kötü ve ahlak dışıydı; oysa artık dikizleyenler ve dikizlendiği bilenler, sanal bir bütünlük içinde hareket etmekte ve birbirlerini teşvik etmektedir. Özel veya kutsal kabul edilen her ayrıntı ise izlenebilir ve tüketilebilir bir şey haline dönüşmektedir.

Sosyal medya ve yeni medya ortamları dikizleme kültürünün yaygınlaşmasında ve normalleşmesinde son derece büyük bir rol üstlenmektedir. Daha fazla görmek ve görünür olmak, insanların hayatlarına dair her türlü bilgiyi görsel veriler eşliğinde elde etmek ve kendi hayatını da sınırları zorlayabildiği ölçüde ifşa etmek dikizleme kültürünün özellikleridir.

Niedzviecki’ye göre (2009/2010:8-9) dikizleme kültürü başlangıçta tıpkı 1950’li yıllardan itibaren hayatımıza giren televizyon gibi masumdur. Birbirleriyle iletişim kuran arkadaşlar, her dilden, her ırktan, her dinden insanların hayatları, hayalleri, arzuları, korkuları ve problemleri hakkında konuşabilecekleri bir platform vb. Ancak televizyon için de başlangıçta sahip olunan pozitif düşünceler, nihayetinde dondurulmuş gıdalara, obeziteyle boğuşan çocuklara, asosyal bir toplumsal yapıya, çok kısa bir sürede değişen yeme içme alışkanlıklarına, sosyal hayatımızı ve fikirlerimizi biçimlendiren, salondaki oturma düzenimizi ve birbirimizle konuşma alışkanlıklarımızı değiştiren bir dizi sonuca yol açmıştır. Bugün yaşananlar da benzer bir süreçtir. “‘Terör’ ile mücadele adı altında başlatılan ‘savaş’ları, küresel ısınmayı yadsınamaz kılan görüntüleri ve ünlülerin hayatlarına ilişkin en mahrem detayları izlerken; farkına varmasak da hayata karışma, alışveriş etme, oyun oynama, randevulaşma ve bilgiye ulaşma biçimlerimiz sürekli değişiyor.”

Dikizleme kültürünün farklı kuşakları farklı şekilde etkilediği bir gerçek olmakla birlikte, bu kültür sadece X, Y, Z kuşaklarına özgü bir durum değildir; bu kuşaklar sorgulamadan bu kültürün bir parçası olurken, daha eski kuşaklar ise önce bir reality show izler gibi duruma kuşkuyla ve temkinle yaklaşmakta; ancak temeli kendini teşhir etmeye ve diğerlerini gözlemeye dayanan bu kültürün nereden geldiğini merak ederken kendilerini de bir facebook hesabı açmış olarak bulmaktadırlar. Sonuçta kuşaklar arası farklılıklar anlamını yitirmekte, herkes dikizleme kültürünün bir parçası olarak aynı zamanda onun gelişmesine ve genişlemesine yardım etmektedir. Artık herkes hem kendini hem de komşularını ve tanıdıklarını gözetlemeyi sever hale gelmiştir. Dikizlemenin son derece yaygın ve anlaşılabilir gücü sanki kulaklara gizlice fısıldanan bir cümlede yatmaktadır: “Bilmen ve bilinmen gerek!” (Niedzviecki 2009/2010:10-11).

Niedzviecki’nin bu cümle ile sloganlaşan saptamasını Şener’in (2009:37-41) araştırması doğrulamaktadır. Türkiye’de Facebook kullanımını üzerine yaptığı çalışmada Şener, kullanımın yaşa, cinsiyete ve sosyoekonomik duruma göre değişiklik göstermekle birlikte artık kullanıcıların gündelik pratiklerinden biri haline geldiğini ortaya koymaktadır. Dikizleme kültürü açısından

bakıldığında ise en önemli bulgu, Facebook kullanımında paylaşımından ziyade arkadaşları gözetleme olgusunun ön plana çıkması olmuştur. Buna göre kullanıcılar Facebook'ta öncelikle arkadaşlarını gözetlemektedir. Facebook kullanma amaçları arasında birinci sırada arkadaşların fotoğraflarına bakma gelmektedir: Kullanıcıların % 36.55'i sık sık, % 18'i de çok sık arkadaşlarının fotoğraflarına baktıklarını söylemektedir. İkinci en sık kullanılan işlev ise arkadaşların profiline bakmaktır; kullanıcıların % 51.6'sı arkadaşlarının profiline çok sık ya da sık sık baktıklarını dile getirmektedir. Diğerlerini gözetlemenin oranı daha yüksek iken, kendi hakkında bilgi paylaşma oranı ise nispeten daha düşüktür; ancak yüzde ellinin üzerindedir. Kullanıcıların % 34'ü bazen, % 23.5'i de çok az kendi fotoğraflarını yüklediklerini belirtmektedir.

Dikizleme kültürünü benimseyen bu yeni toplumsal sistemde, artık ünlü veya ünsüzlerin medyaya yansıyan hayatlarına ekranlardan veya gazete sayfalarından sızmaya gerek kalmamıştır. İnsanların tanımadıkları, görmedikleri ve belki de hiç göremeyecekleri bu kişilerin yerine kendi çevrelerinin ünlüleri almıştır. Artık bizzat kendilerinin hazırladıkları içeriklerle onları izleyebilme ve gözetleyebilme imkânı bulunmaktadır. Sosyal ağlarda paylaşımında bulunan birey gözetlenen olarak kendisi için bir eğlence oluştururken aynı zamanda gözetleyenler için de birer eğlence unsuru haline gelmektedir (Kocabay Şener, 2016: 67). Giderek yayılan, normalleşen ve egemen hale gelen bu dikizleme kültürünün geleneksel medyaya ve yeni medyaya yansımalarının olması kaçınılmazdır. Bir dikizleme ürünü olan reality programların tüm programlar içindeki oranı yükselen bir grafik çizmektedir. Hemen her program formatında gerçek kişiler ve olayların kullanımını giderek artmaktadır. Bu durum haber programları için de belgesel, eğlence, yarışma ve tartışma programları için de geçerlidir. Gerçeklik iddiası ve izleyiciye gerçek olanı dikizleme imkânı tanıyabilmek artık medya içeriklerinin vaz geçilmez bir parçası haline gelmiştir.

4. GERÇEKLIK, KURGU VE DİKİZLEME: REALITY PROGRAMLARI

Reality programları hakkında öncelikle açıklanması gereken nokta, bu programların sıradan izleyici için tamamıyla gerçek gibi görünmekle birlikte aslında kitle iletişim araçlarının üretilmiş gerçekliği üzerinde inşa edilmiş programlar olduklarıdır. Bir kameranın varlığının bilinerek dahil olduğu her ortam doğal halinden uzaklaşacaktır. Ek olarak birçok reality programda kurgu veya yönlendirme yoluyla gerçekliğe müdahale edildiği bilinmektedir. Bu programların üreticileri ve pazarlayıcıları da programlarında gerçekliğin en üst seviyede olduğunu hatta tamamen gerçek olduğunu kanıtlamak için yoğun reklam ve tanıtım çalışmaları yürütmektedir. Çünkü gerçeklik artık talep edilen bir meta haline gelmiştir. Ancak bu yeniden üretilmiş gerçeklik durumu, yine de bu programların gerçek kişiler, hayatlar ve olaylar üzerine kurulu olduğunu değiştirmemektedir.

Reality programlarının yirminci yüzyılın son çeyreğinde yükselişe geçtiğini belirten Hill (2005:24; akt. Göker, 2015:269), bu programların yayılma sürecini şöyle özetlemektedir:

Reality programların ilk dalgası suç ve acil servis programlarının başarısına dayanmaktadır. 1980'lerin sonlarından 1990'ların başlarına kadar Amerika'dan Avrupa ülkelerine yayılmıştır. İkinci dalga popüler belgesel ve yaşam tarzı programlarının başarısına dayanmaktadır. 1990'lı yılların ortalarından sonlarına kadar İngiltere'den Avrupa'ya yayılmıştır. Üçüncü dalga ise sıradan insanların uzun bir zaman boyunca kontrol altında tutulan bir çevreye yerleştirildikleri sosyal deneylerin başarısına dayanmaktadır. 2000'li yılların başından itibaren Kuzey Avrupa'dan İngiltere, Amerika ve dünyanın diğer ülkelerine yayılmıştır

Hızla alanlarını genişleten reality programlara tüketim kültürü açısından bakıldığında, kurmaca olarak üretilenlerin tüketildikten sonra sıranın sıradan olanın, "bizim gibi" olanın tüketilmesine geldiği görülmektedir. Kapitalizmin sadece bir ekonomik sistem değil, hemen hemen her şeyin tüketime tabi kılındığı bir çeşit kültür olduğunu söyleyen Berger (1995/2012:64-65), kültürümüzün çarpıtıldığını ve dengesizleştiğini ileri sürmektedir. İnsanların enerjilerini, yeteneklerini ve zamanlarını; zevklerini ve güçlerini göstermeye adadıklarını ve nihai olarak tüketilenin bizzat tüketicinin kendisi olduğunu söylemektedir. Eğlence endüstrisinde yayınlanan görüntülerin amacının izleyiciye bir dünya açmak değil, aksine dünyanın bir ekran tarafından

kapatılması olduğunu söyleyen Marion (1996/2012: 106, akt. Kocabay Şener, 2016: 60) da gerçekliğin tüketime dayalı bir yanılısama olduğunu ortaya koymaktadır.

Reality programları dikizleme kültürü açısından açıklayan Niedzwiecki (2009/2010:11-12) ise televizyon programlarının ve tematik kanalların giderek artan bir biçimde dikizleme kültürüne uyumlu içerikler ürettiğini ortaya koymaktadır. Eğlence programları, yetenek yarışmaları, yemek programları, sitcomlar, bilimkurgu programları, polisiye programlar, izdivaç programları, macera programları, dekorasyon programları, gezi programları, pembe diziler, dramatik programlar, kişisel gelişim programları, spor programları, iş yaşamına dair programlar ve komedi programlarının aralarında sayılabileceği neredeyse tüm program türlerinde gerçek yaşamdan kişiler ve karakterlerin sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Sadece reality showları, hatta gerçeği sunduğu söyleyen tematik kanalların sayısı da aynı şekilde yükselmektedir. Yayınlarının tamamı dikizlemeye ayrılmış televizyon kanalları ve gerçekliğe adanmış yüzlerce televizyon programı bulunmaktadır. Bunun nedeni ise gayet açıktır: artık dikizleme ana akım bir olgudur. Dikizleme programlarının izleyici bulması o kadar garantidir ki 24 saat bu kültüre uygun yayın yapmak mümkündür. Adları ve formatları değişse de temeli röntgencilik olan bu programların temel hareket noktası da aynıdır: “Sıradan insanlar evlerinde ya da egzotik ortamlarda neler yapıyorlar?”

Göker (2015:267-268), reality programların bir yandan röntgencilik izleyende bıraktığı hazzı kullanmak diğer yandan ise röntgencilik yaygınlaşmasına zemin hazırlamakla suçlandığını ve çoğunluğun azınlığı izlediği sinoptik bir gözetim pratiğine dayandığını belirtmektedir. Bu programların izleme pratiğinde çoğunluğu teşkil eden izleyiciler, azınlıkta kalan bir grup “deneği” gözetlemektedir. Bu ne sadece gerçekliğin ne de sadece bir kurmacanın gözetlenmesidir; bir taraftan gerçeklikten daha sahici görünen, diğer taraftan içerisinde örtük kurgusal nitelikler sergileyen bir hipergerçekliğin gözetlenmesidir. Kitle iletişim araçları ile ortaya çıkan bu gözetleme ve gözetilme pratiği, alışlagelmiş denetim ve kontrol amacıyla gerçekleşmemektedir. Burada denetim ve kontrolün eğlenceye dönüştürülmesi ve bundan hem izlenenin hem de izleyenin haz duyması söz konusudur. Reality programlar, izleyiciye, izlediği program üzerinde eğlenceli bir denetim pratiği yaşatmaktadır. Bu programlar ile hem izleyicideki gözetleme arzusu hem de programların içerisinde yer alan sıradan bireylerin görünürlük arzusu doyurulmaktadır. Aynı zamanda izleyicide görünürlük alanına girme arzusu pekiştirilmekte ve programların insan ihtiyacının yeniden üretilebilir olması sağlanmakta, bu programlara katılım talebi canlı tutulmaktadır.

Gözetleme içerikli programların izleyiciyi açık bir biçimde gözetlemeci ilan ettiğini söyleyen Kocabay Şener (2016:68), bu programların gözetlemeciliğe meşruiyet kazandırdığını belirtmektedir. Buna göre:

Gözetleme içerikli programlarda sadece gözetleyenin konumu değil, gözetlenenin de konumu değişir. Bu programlarda gözetlenme rahatsız olunan bir olgu değil, aksine arzu edilendir; teşhir olunmak ve teşhir etmek olması gerektir. Gözetleyenler de gözetlenenler de hâllerinden memnundur. Hem gözetlemek hem de gözetlenmek eğlencenin bir parçasıdır. Ayrıca bu tür programlar “sıradan” insanların ünlü olabileceklerini, “sıradan” insanların hayatlarının da merak edilebilir ve izlenebilir olabileceğinin kanıtıdır. Magazin programlarıyla ünlülerin hayatlarını teşhir etmesine alışık olan izleyiciler gözetleme programlarıyla hiç tanımadıkları kişileri izlemeye başlarlar. Elbette bu kadar insanın gözü önünde olan “sıradan” bireyler zamanla ünlü hâline dönüşür, zira ünlü olmanın yolu medyada ve/veya medyanın eğlence içeriklerinde görünür olmaktan geçer.

Gerçekliğin ve gözetlemenin eğlencenin bir parçası haline gelmesiyle gün geçtikçe bu ikisinin dozunu arttırma isteği de artmaktadır. Bu nedenle reality programları içinde “yalın gerçekliğe” en yakın olarak tanımlanabilecek hayatta kalma programlarının oranları artmakta ve bu tür kendi içinde giderek çeşitlenmektedir.

5. HAYATTA KALMA PROGRAMLARI: YALNIZ, SÜRÜ, SIFIRIN ALTINDA YAŞAM VE İNSAN DOĞAYA KARŞI

Hayatta kalma programlarının (*survival shows, survival tv shows, survival documentary series*) popülerleşmesi ve üretimlerinin artmasında çeşitli faktörler etkindir. Bunlardan birisi modern insanın hayatın sıkışıklığından ve hızlı akışından uzaklaşma ihtiyacına, bir tür doğaya dönüş mitine sahip olması ve bu programların kurdukları gerçeklikle bu ihtiyaca sanal bir cevap vermeleridir. Bu tercihte doğaya dönüşü cazip kılan ekonomi-politik faktörlerin de etkisi büyüktür. Çakır (2014:85), evlerimizi, iletişim araçlarını kullanma biçimlerimizin ya da hayatın diğer alanlarındaki yaşam pratiklerinin giderek bireyselleştiğini belirtmektedir. Bununla birlikte modern bireyi kuşatan bu yaşam koşulları giderek küreselleşmekte ve birey açısından içinden çıkılması çok zor koşulları beraberinde getirmektedir. “*Bireysel ve sosyal yaşantının bu çatışkılı birlikteliği genel hayat koşullarını büyük bir stres ve gerginlik ortamında bırakmakta, yaşama sevincine ve umut alanına zarar vermektedir*”. Tam da bu durum hayatta kalma programlarına olan ilginin bir yönünü açıklamaktadır. Modern hayat içinde sıkışan birey, kendisi gibi olanların doğa içindeki mücadelesine ve farklı bir yaşam alternatifine bakmaktan keyif duymakta, bir çıkış yolu bulabilmekte, ekrandaki sıradan insanla özdeşlik kurabilmektedir.

Bu programların izlenmesindeki bir diğer etken ise modern bireyde oluşturulan bir “büyük çöküş” korkusudur. Kurmaca filmlerde ve dizilerde de konu edinilme sıklığı artan bu olgu, modern insanın elindeki her şeyi kaybettiği bir durumla karşı karşıya kalma korkusunu beslemektedir. Burada temel hareket noktası şudur: Bütün ekonomik sistemin, teknolojik alt yapının ve tedarik dengelerinin çöktüğü bir post-apokaliptik dünyada, doğada hayatta kalmayı bilmeyen modern birey ne yapacaktır? Hayatta kalma becerilerini geliştirmemiş, doğayla başa çıkmak için yeterli teçhizatı ve bilgisi olmayan bireylerin yaşama şansı yoktur. Aynı şekilde, tamamen bir çöküş olmayan, ancak bireysel bir çöküş olarak adlandırılabilir felaket senaryoları da bulunmaktadır. Burada ise bir ormanda, çölde, okyanusta, adada vb. beklenmedik bir şekilde doğayla baş başa kalan insan ne yapacaktır sorusu kullanılmakta ve bu yöndeki kaygı beslenmektedir. Hayatta kalma programlarının bir kısmı, bu korkulardan kaynaklanan talebi kullanarak modern bireye farklı çevre koşullarında nasıl yaşayabileceğini öğretmektedir. Belki de hiçbir zaman ihtiyaç duyulmayacak böylesi bir durum için medya eliyle oluşturulan ihtiyaç, yine medya eliyle, hayatta kalma programları vasıtasıyla giderilmektedir.

Doğaya dönüş ve küçük/büyük bir felaket sonrası hayatta kalma fikirleri izlerkitle için bir tercih nedeni olmakla birlikte, daha önce de bahsedildiği üzere hayatta kalma programlarının temel yükselme nedeni sinoptikon olgusu ve giderek baskın kültür olmaya başlayan dikizleme kültürüdür. Niedzviecki’ye göre (2009/2010:12-14), “*reality programları, hiç kuşkusuz ‘dikizleme kültürü’nün en bariz vücut bulma biçimidir*”. Başka insanların yaşantısı bizi o kadar ilgilendirmektedir ki, artık gerçeklik olmadan eğlenilememektedir. Modern insan burnunu sıradan insanların hayatına sokmaktan büyük bir keyif ve tat almaktadır. Hayatlarını yaygın medyanın dolaşım ağına sokan sıradan insanların ve bu hayatları okuyan diğer “sıradan” insanların sayısı çok fazla ve bu sayı her geçen gün çığ gibi büyümektedir. İnternetin sağladığı olanaklar hayatımızı kamuya açmak için yeni fikirler de sunmakta ve böylece modern birey hep biraz daha fazla görmeye ve görünmeye yani dikizlemeye çalışmaktadır.

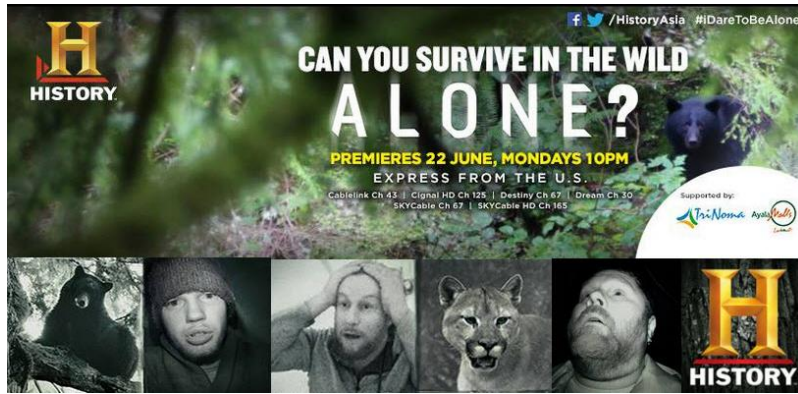
Hayatta kalma programlarının çoğu, gerçekliğe en yakın tür olduğu için olsa gerek, belgesel türünde olduğunu ileri sürmektedir. Bu programların türlerinin ne kadar klasik anlamda belgesel ne kadar televizyon belgeseli ne kadar kurmaca program olduğu ayrı bir tartışma konusudur. Niedzviecki (2009/2010:21-23), belgesellerin, yaşam öykülerinden hemen sonra gelen en popüler programlar olduğunu; bir eğlence, itiraf ve rahatlama aracına dönüştüğünü saptamaktadır. Belgesellerin çoğu, dikizleme kültürünün bir ürünü olarak tanımlanabilecek bir yapıya bürünmüştür. Gerçek yaşam öyküleri, eğlence ve sözde arınma uğruna teşhir edilmekte; sanat teşhir için kullanılan bir araç, yeni bir kurgulama yöntemi ve neticede bir eğlence haline gelmektedir. Bu bağlamda hayatta kalma belgesellerinin bir örneği olarak Werner Herzog’un 2005 yapımı Grizzly Man serisinde medeniyetten elini eteğini çekmiş, doğada vahşi yaşam koşullarında

hayvanlar arasında yaşamaya meraklı bir adamdan elindeki kamerayla her şeyi kaydetmesi istenmiştir.

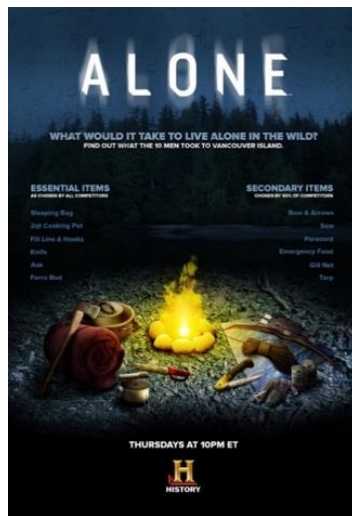
Hayatta kalma belgesellerine olan ilginin kısa sürede program üreticileri tarafından da fark edilmesi ve pazarlanması ile farklı alt türler ortaya çıkmıştır. Temel olarak tüm programlar zor şartlarda hayatta kalma mücadelesi üzerine kuruludur. Yarışma tarzı olanlarında genellikle bir ödül için yarışmacılar doğayla ve birbirleriyle mücadele etmekte ve son kalan yarışmacı ödülü kazanmaktadır. Bir diğer farklı alt türde ise halihazırda doğada ya da medeniyetten uzak bir kırsalda yaşamakta olan insanların hayatları gözletlenmektedir. Ya da aniden beklenmedik bir ortamda doğada hayatta kalmak zorunda olan sıradan insanın mücadelesi konu edinilmektedir. Alt türlerin sayısı gün geçtikçe çoğalmakta ve çeşitlenmektedir. Bazı hayatta kalma belgeselleri örnekleri üzerinden ilerlemek konuyu daha açıklayıcı bir hale getirecektir. Bu bağlamda, farklı kanallarda yayınlanan ve farklı alt türlerde sayılabilecek aşağıdaki dört hayatta kalma belgeseli serisi incelenmiştir:

- Yalnız (*Alone*): Tek tek farklı yarışmacılar doğaya ve birbirlerine karşı (History Channel)
- Sürü (*Myigrations*): Sürü halinde bir grup insan doğaya ve birbirlerine karşı (National Geographic)
- Sıfırın Altında Yaşam (*Life Below Zero*): Alaska kırsalında yalnız yaşayanlar doğaya karşı (BBC Earth)
- İnsan Doğaya Karşı (*Man vs. Wild*): Tek bir adam doğaya karşı (Discovery)

5.1.Yalnız (*Alone*) Belgesel Serisi

Resim 1. “Yalnız” Serisinin Tanıtım Afişlerinden Biri

Resim 2. “Yalnız” Serisi Afişi

“Yalnız” belgesel serisi History Channel kanalında 4. Sezonu yayınlanan bir hayatta kalma programıdır. Kanal, resmi sitesinde belgesel serisi hakkında şu bilgiyi vermektedir (History

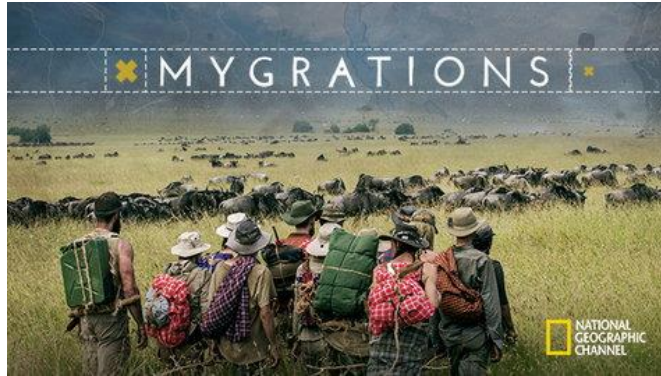
Channel, 2016) : “On yarışmacı hayatta kalmak için yanlarına alabilecekleri on temel eşya ile doğaya bırakılmaktadır. Bir yıl boyunca hayatta kalan yarışmacı 500.000 Dolar değerinde bir ödül kazanacaktır.”

Program tamamen sıradan insanın doğada hayatta kalma mücadelesi üzerine kuruludur. Yarışmacılar kendi yapacakları barınaklarda, kendi bulabildikleri yiyeceklerle beslenecekler ve bir yıl boyunca dayanmaya çalışacaklardır. İzleyici, sıradan insanın bu mücadelesine tam bir gözetleyici/dikizleyici olarak müdahil olmaktadır. Zira yarışmacıların yaşadıkları ortamlarda profesyonel bir çekim ekibi yoktur. Yarışmacılar tüm görüntüleri kendileri kaydetmektedir. Bir amatör kamera ya da güvenlik kamerası görüntüsü veren bu çekimler dikizleme duygusunu güçlendirmektedir. Yarışmacılar doğaya karşı mücadele etmekte ve birbirlerinden haberdar olmadan birbirleriyle yarışmaktadır.

Son sezonda program formatı gereği yarışmacılar Patagonya’da ıssız bir gölün çevresine aralarında yaklaşık on - on beş kilometre olacak şekilde bırakılmıştır. Her yarışmacı yanında getirdiği eşyalarla kendisi için bir barınak inşa eder ve gölden balık avlayarak ya da diğer kara hayvanları için tuzak kurarak, yanlarında getirenler ise ek olarak ok ve yay kullanarak avlanmaya çalışırlar. Bu süreçte beraberlerinde getirdikleri gıda takviyelerini kullanabilirler; ancak bu takviyeler bir yıl yetecek kadar fazla değildir. İçinde bulunduğu koşullara fiziken ya da psikolojik olarak dayanamayan yarışmacı bir uydu telefonu ile yapımcılara haber vererek yarışmadan çekilir. Bir ekip tekne ile gelerek onu alır ve geriye kalanlar programa devam ederler. Program, ismi gereği, psikolojik bir öge olarak yalnızlığı da yarışmacılar üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanmaktadır. Yarışmacılar medeniyetten uzak olmakla birlikte ne başka bir insanla ne de çekim ekibiyle temas kuramamaktadır.

“Yalnız” program serisi, bir kültür olarak gözetleme ve dikizlemenin ve bir tür olarak doğada hayatta kalma programlarının en temel prensipleriyle hareket eden net bir örnek oluşturmaktadır. Yarışmacılar tam bir gözetleme altındadır, bu amatörce ve kendileri tarafından gerçekleştirilen çekimlerle sağlanmaktadır. Ayrıca tam olarak izleyiciyi hayatta kalma mücadelesi verdiklerine inandırmaktadırlar; zira temas halinde oldukları bir çekim ekibi dahi bulunmamaktadır.

5.2.Sürü (Alone) Belgesel Serisi

Resim 3. “Sürü” Serisi Afişi

“Sürü”, National Geographic kanalında yayınlanan bir hayatta kalma belgesel serisidir. National Geographic (2017a) kanalı resmî sitesinde programı şöyle tanıtmaktadır:

“İlk kez 20 Amerikalı elit insandan oluşan bir insan sürüsü Serengeti’den Tanzanya’ya Afrika antilobu göçüne katılıyor. Fitnes fanatiklerinden, bilim insanlarından, avcılardan ve çiftçilerden oluşan bu hayatta kalma mücadeleleri tükenmişlik, açlık ya da yaralanmaya rağmen bu yiğitlik denemesine girişiyor. Sadece limitli yiyeceklerle 200 millik ölümcül toprakları geçerken bir harita ya da pusula olmadan hayatta kalma becerilerini kullanarak kuzeye yollarını bulmak ve dünyanın en tehlikeli yırtıcılarına

karşı hayatta kalmak zorundalar. Afrika antilopları ile birlikte Mara Nehrine ulaşmak için gerekli şeye sahipler mi yoksa doğa onları parçalayacak mı?

İlk sezonu yayınlanan seri, hayatta kalma programlarının temel özelliklerini barındırmaktadır. Birincisi, ana karakterler sıradan insanlardır. Farklı sosyal gruplardan seçilmiş, ancak elit oldukları belirtilen ABD vatandaşlarıdır. Diğer bir ifade ile hepsinin bir uzmanlık alanı ya da mesleği bulunmaktadır. Ya bilim adamı, spor eğitmeni gibi meslekleri ya da çiftçilik, avcılık gibi deneyimleri bulunmaktadır. İkincisi, türün diğer bir özelliği gereği bu sıradan insanların doğal hayat şartlarında olmalarıdır. Doğada yaşam denince, ilk akla gelen görüntülerden biri şüphesiz Afrika savanlarındaki aslanlar ve antiloplardır. Yapımcılar, modern insanın zihninde kayıtlı imajları bulunan bu ortamı özel olarak seçmişlerdir. Bu ortamın seçilmesinin bir diğer nedeni ise, Afrika antiloplarının yıllık büyük bir göç yapması, bu süreçte aslanların, çitaların, timsahların vb bu hayvanları avlamalarıdır. İzleyicinin zihninde var olduğu bilinen bu imajları da programa ekleyen yapımcılar, aynı zamanda katılımcıların hayatta kalma şartlarının güçlüğünü pekiştirmektedir. Üçüncü olarak programın bir yarışma üzerine kurulu olduğu görülmektedir. Sürü başlangıçta yirmi kişi olarak yola çıkar, ancak süreç içinde dayanamayanlar elenir. Burada bir önceki program olan “Yalnız” serisinin aksine yarışmacılar bir aradadır ve yardımlaşmaktadır. Hedef sürüyü menzile ulaştırabilmektir.

“Sürü” serisi de sinoptik bakışın ve dikizleme kültüründen kaynaklanan hazzın açık bir biçimde kullanıldığı bir hayatta kalma programıdır. Burada sürüye bir çekim ekibi eşlik etmekle beraber, gerçeklik algısının pekiştirilmesi için sıklıkla uzak çekimlerle sürünün yalnızlığı ve herhangi bir dış yardım almasının imkansızlığı vurgulanmaktadır. İzleyici, hem azınlık olarak çoğunluğu gözetlemenin hazzını yaşamakta, hem oradaki sıradan insanla özdeşlik kurabilmekte hem de yarışmacıların kendi aralarındaki yardımlaşma ve rekabetlerini dikizlemektedir. Sosyal bir grup olarak hareket eden sürünün içindeki uyumsuzluklar ve tartışmalar da heyecan unsuru olarak kullanılmakta, gerçeklik algısını ve dikizleme hazzını arttırmaktadır.

5.3.Sıfırın Altında Yaşam (*Life Below Zero*) Belgesel Serisi

Resim4. “Sıfırın Altında Yaşam” Serisi Tanıtım Afişlerinden Biri

Resim 5. “Sıfırın Altın Yaşam” Serisi Karakterleri

“Sıfırın Altında Yaşam” serisi, bir National Geographic grup üretimi olmasına rağmen Türkiye’de BBC Earth kanalı tarafından yayınlanmaktadır. Sekizinci sezonu yayınlanan serinin içeriğini National Geographic (2017b) resmî sitesinde şu şekilde açıklamaktadır:

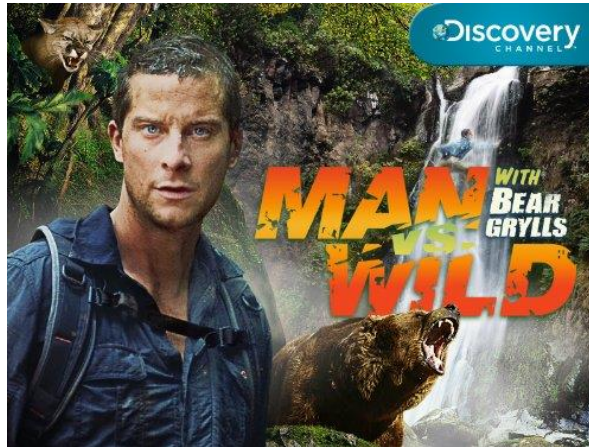
Sıfırın Altında Yaşam, Birleşik Devletlerdeki en düşük nüfus yoğunluğuna sahip bölgedeki altı insanın en temel gereksinimleri için olan mücadelelerini takip etmektedir. Dünyanın en tenha yollarının sonlarında yaşarken Alaska'nın sert doğasıyla geçinmek, kar fırtınalarıyla, insan yiyen etoburlarla, donmuş topraklarla, mücadele etmek ve limitli yiyeceklerle uzun ve acı kışa dayanmak. Bu insanlardan bazıları yalnız kurtlar diğerlerinin ise yanlarında aileleri var. Hepsi ümitsizliğin üstesinden gelmek, vahşi hayatta cesur olmak ve bahara kadar hayatta kalmak zorunda. Ve bahar Alaska'ya ulaştığında, yükselen sıcaklıklar bir sonraki kışa hazırlanmak için çalışanlara karşı yeni meydan okumalar getirmekte.

Sıfırın Altında Yaşam serisi, hayatta kalma programlarının talep edilmesindeki sürekliliğe bir örnek olarak da karşımızda durmaktadır. Sekizinci sezonu yayınlanan serinin yeni sezon çekimleri de devam etmektedir. Bu durum, izleyicinin bir dizi film seyretmekle aynı hislerle hareket ettiğini, bir sonraki sezon tanıdığı karakterlerin başına neler geleceğini merak ettiğini de göstermektedir. Burada söz konusu olan kurmaca karakterler ve oyuncular değil gerçek kişilerdir.

Sıfırın Altında Yaşam'ı diğer örneklerden ayıran en önemli nokta buradaki katılımcıların doğal ortama seçilerek bırakılmış sıradan insanlar olmamalarıdır. Katılımcılar sıradan insanlardır; ancak onlar zaten çok zorlu doğal şartlarında gönüllü olarak yaşamayı seçmiş, halihazırda orada yaşayan gerçek kişiliklerdir. Katılımcılar Kuzey Kutbu'na yakın bir bölge olan Alaska'nın çeşitli yerlerinde yaşamaktadırlar. Birbirlerinden ve genellikle en yakın yerleşim yerinden yüzlerce kilometre uzaktadırlar. Onlar, yaşamları hayatta kalma üzerine kurulu olan kişilerdir; bu da programın gerçeklik algısını arttırmaktadır.

Diğer yandan programın belirgin bir farkı da katılımcılar arasında herhangi bir yarışma olmamasıdır. Ulaşılmaması gereken bir hedef ve kazanılacak bir ödül bulunmamaktadır. Katılımcılardan sadece günlük hayatlarını sürdürmeleri ve bunu kameralar eşliğinde yapmaları beklenmektedir. Katılımcılar görüntüleri kendileri seçmemekte, profesyonel bir çekim ekibi onlara eşlik etmektedir. Katılımcılar arasında üç kişi yalnız yaşarken, diğerleri bir aile olarak hayatlarını sürdürmektedir. Burada asıl olan, katılımcıların bireysel veya birlikte doğa ile mücadelesidir. Dikizleme kültürü açısından bakıldığında gerçek insanların, gerçek yaşamlarını izlemek, yaşamlarından ayrı bir doğal ortama bırakılmış insanları izlemekten daha "gerçekçi"dir. Bu yönüyle seri, insanın doğaya karşı hayatta kalma mücadelesini kullanırken aynı zamanda dikizlemenin farklı bir boyutunu da kullanmaktadır.

5.4.İnsan Doğaya Karşı (*Man vs. Wild*) Belgesel Serisi

Resim 6. “İnsan Doğaya Karşı” Serisi Tanıtım Afişi ve Ekran Yüzü Bear Grylls

“İnsan Doğaya Karşı” serisi Discovery Channel tarafından üretilen ve yayınlanan bir hayatta kalma programıdır. Türkiye’de TRT Belgesel kanalı da programı yayınlamaktadır. Discovery Channel (2017) resmi internet sitesinde belgesel serisinin tanıtımı şu şekilde yapılmaktadır:

Bir kameraman tarafından takip edilen maceraperest Bear Grylls, ekstrem hayatta kalma becerilerini göstermek için askerî eğitimini ve cüretkâr ruhunu kullanıyor. Okyanusun ortasında bir fırtınayla başa çıkmaktan aktif bir yanardağın yanından kaçmaya, böcekleri ve diğer birçok yerel (ve bazen) ölümcül şeyleri toplayıp yemeye her şey.

İnsan Doğaya Karşı serisi, diğer programlardan farklı olarak bir ekran yüzü, sunucu/anlatıcı üzerine kuruludur. Eski bir özel kuvvetler askeri olan Bear Grylls, dünyanın değişik yerlerinde farklı doğal ortamlarda hayatta kalma mücadelesi vermekte ve izleyicilere, genellikle zorlu olan bu doğal ortamlarda hayatta kalmak için neler yapmaları gerektiğini ve neler yapabileceklerini göstermektedir. Bir ormana, çöle, adaya vb. bölgeye genellikle helikopter veya uçaktan atlayarak ulaşan Bear Grylls, hayatta kalarak hedeflediği kurtuluş bölgesine, genellikle de insanların bulunduğu bir alana ulaşmaya çalışmaktadır.

Bu serinin en önemli özelliği doğrudan kısa süreli hayatta kalma stratejileri üzerine kurulmuş olmasıdır. Modern insana başına gelebilecek olası ters bir durumda, nasıl hayatta kalılabileceğini, barınak veya besin bulmak için ne yapılabileceğini ekran yüzü vasıtasıyla uygulamalı olarak göstermektedir. Serinin gerçeklik yönündeki en büyük iddiası, ekran yüzünün bulunduğu ortamda ekipten hiçbir yardım almadan hayatta kaldığı izlenimi vermesidir. Ancak Bear Grylls'in yanında bir çekim ekibi bulunmaktadır. Ayrıca tesadüfen bulunan ve hayatta kalmakta kullanılabilecek eşyalar ya da keşfedilen patikalar gibi program içindeki birçok unsurun daha önceden bırakıldığı veya yerlerinin saptandığı dikkatli bir biçimde izlendiğinde anlaşılmaktadır. Bu yönüyle gerçeklik - kurmaca ilişkisinin bariz bir şekilde karıştırıldığı bir programdır. Ancak hayatta kalma programlarının yapımcılarının genellikle öne sürdükleri gibi ekran yüzü hayatta kalmak için tesadüfi şeylerle becerilerini birleştirdiğini iddia etmektedir.

İnsan Doğaya Karşı, modern insanın güvenli, konforlu yaşamının bir anda bozulması kaygısına dayalı bir senaryo üretmektedir. Buna göre modern insan, hiç alışkın olmadığı doğa koşullarında hayatta kalmak zorunda olursa ne yapacaktır? Tek bir ekran yüzünün bu senaryo ile yüzleşiyor gibi olması izleyiciyi çeken temel etkendir. Bu kişiyle özdeşlik kuran izleyici, aynı senaryonun kendi başına da gelme ihtimalini hissetmektedir. Ayrıca tek bir kişi üzerine odaklı bir gözetleme söz konusudur. Doğada bir insan, bu meydan okumayla nasıl baş etmekte, nasıl beslenmekte, soğuk ya da sıcak karşısında neler hissetmektedir sorularının yanıtlarını izleyici ekran yüzü ile göz teması kurarak öğrenmektedir.

6. SONUÇ

Gözetleme ve denetim, tarihin her döneminde olduğu gibi günümüzde de önem arz etmekte; ancak bugün çok geniş bir alana yayılmış bulunmaktadır. Foucault'nun ortaya koyduğu panoptikon süreci, tamamen ortadan kalkmamış olmakla birlikte, evrimleşmiş ve daha ileri bir gözetleme durumuna geçilmiştir. Panoptikonda gözetleyen ve gözetlenen tamamen birbirinden ayrıdır. Gözetlenen, her an gözetlenmekte olabileceği ihtimali ile hareket ederek istenilen forma girmeye koşullanır. Ancak temel olarak gözetlenmeyi talep etmemektedir, bu durum rızası dışındadır. Panoptikon, içinde bulunduğumuz süperpanoptikon döneminde de varlığını devam ettirmektedir. Güvenlik kameraları, mobese sistemleri, yöneticinin tüm çalışanları görebileceği şekilde tasarlanan işyerleri birer panoptikon uygulamasıdır. Bununla birlikte süperpanoptikon dönemi, kişinin kendi rızası ile gözetlenmesi sürecini de beraberinde getirmiştir. Teknolojinin getirdiği imkanlardan yararlanabilmenin temel şartı bu gözetlenmeyi kabul etmektir. Cep telefonları, tabletler, kişisel bilgisayarlar, kredi kartları, çipli kimlikler, hastane vb. otomasyon sistemleri ile kişinin her hareketi gözetlenmektedir ve birey bu duruma rıza göstermektedir. Süperpanoptikon döneminin bir diğer önemli özelliği ise oluşturduğu kültürdür. İnternet üzerinde kullanılan sosyal ağlar ve paylaşım siteleri ile kişiler sanal ortamlarda sosyal olarak var olabilmek adına kendine ait en mahrem bilgileri, fotoğrafları ve görüntüleri gönüllü olarak paylaşmaktadır. Bütün bu veriler, küresel bir veri depolama sistemi içinde ihtiyaç duyulduğunda kullanılmak üzere depolanmaktadır. Gözetlemenin bir başka boyutu ise sinoptikon kavramıyla ortaya çıkan ve çoğunluğun azınlığı gözetlemesi olarak özetlenebilecek bir gözetleme durumudur. Öncelikle

medyada popüler kişilerin ve ünlülerin oluşturduğu azınlığın, çoğunlukta yer alan izleyiciler tarafından gözetlenmesi ile başlayan bu süreç, giderek sıradan insanlardan oluşan azınlıkların ya da bireylerin yine çoğunluk olan sıradan insanlar tarafından gözetlenmesi sürecine evrilmiştir. Artık sosyal medyada ya da ana akım medyada sıradan olanın sunulması ve gözetlenmesi popülerleşmiştir.

Büyük bir gözetim toplumuna dönüşen günümüz toplumu, gözetlemekten ve gözetlenmekten haz alır hale gelmiştir. Geleneksel toplumlarda ayıp kabul edilen birini izlemek, gözetlemek, dikizlemek, röntgenlemek gibi kavramlar giderek toplum tarafından meşru kabul edilmeye başlanmıştır. İnsanlar birbirlerinin mahremlerine dahil olarak eğlenmektedir. Üstelik bu bir tür teşhirci kültürü de doğurmaktadır. Zira gözetlenen, kendi rızası ile kendi hakkındakileri teşhir etmektedir. Bunun karşılığında o da aynı şekilde bir diğerini gözetleyebilmektedir. Artık gözetlemek ve gözetlenmek gündelik hayatın bir parçası haline gelmiş, bir sosyal var oluş sebebi olmuş, modern birey rızaya dayalı bu gözetleme çemberine dahil olmadan eğlenemez olmuştur. Ortaya çıkan bu dikizleme kültürü, sosyal medyanın yanı sıra geleneksel içeriklerini de etkilemektedir.

İzleyiciler, ünlü veya sıradan gerçek kişilerin hayatlarını gözetlemekten hoşlanmaktadır. Reality programları olarak adlandırılan ve başlangıçta sadece bir tür olan programlar, giderek çeşitlenmekte ve ana akım program haline gelmektedir. Artık her türden televizyon programının içinde gerçek, sıradan bir kişiliğe ve olaya rastlamak mümkün hale gelmiştir. Toplum, dikizleme kültürünün etkisiyle gerçek kişileri gözetlemeyi talep etmekte ve bu durum giderek sıradan, doğal, meşru bir hale gelmektedir. Medya endüstrisi de bu durumdan hiç şikayetçi değildir, bilakis bu kültürü yaygınlaştırmaktadır. Gözetleme ve gözetlenme eğlencenin bir parçası olmuş durumdadır; toplum bunu kabullenmiş ve talep etmektedir. Medya içinse bu konuda içerik üretmek oldukça basittir; üstelik herhangi bir şekilde küresel iktidar ile çatışmaya girmeye gerek kalmamaktadır. Ancak gün geçtikçe gerçekliğe olan talep arttığı için programlardaki gerçeklik unsuru da artırılmaya ve zorlanmaya çalışılmaktadır.

Bunun en bariz örneği ise hayatta kalma programlarıdır. Bu programlarda sıradan insan, canı pahasına bir mücadele vermektir. “Hayatta kalmaktan daha önemli ve daha gerçek ne olabilir ki” sorusu üzerinden programların gerçeklik ve heyecan dozu artırılmaktadır. Bu programlarda katılımcılar için gün geçtikçe daha zorlu şartlar ve yeni formatlar üretilmektedir. Programlar kendi içlerinde çeşitlenmiş, hatta yayın akışlarının büyük bölümünü bu programların oluşturduğu tematik kanallar, özellikle internet üzerinden yayın yapan yeni medya mecraları ortaya çıkmıştır. Hayatta kalma programları, aynı zamanda dikizleme kültürünün en bariz örneklerinden biridir. Bu programlarda sıradan insanların yirmi dört saati gözetlenmektedir. Sinoptik bir bakış açısıyla çoğunluk azınlığı izlemektedir; bu azınlık ise dikizleme kültürünün bir gereği olarak rahatlıkla her şeyini gönüllü olarak sergilemektedir. Programlarda katılımcılarının hayatının her an tehlikeye girebileceği duygusu ile heyecan da canlı tutulmaktadır. Bu programlar, aynı zamanda modern insanın doğaya dönüş mitini kullanmaktadır. Ek olarak bir felaket senaryosu ile karşılaşmaları durumunda ne yapacakları ya da modern dünyanın çöküşü ihtimaline karşı hazırlıklı olup olmadıkları soruları farklı şekillerde tekrarlanmakta ve modern bireydeki kaygı ve korku körüklenmektedir. Hayatta kalma programlarının bazıları bu ihtiyaca cevap verdiklerini de ileri sürmektedir.

Gittikçe egemen kültür haline gelen dikizleme kültürü ve buna bağlı üretilen medya içerikleri ile sosyal ağlar, modern bireyi yalnızlaştırmakta ve eve hapsedmektedir. Evindeki bilgisayarından ya da cep telefonundan sürekli diğerlerini gözetleyen modern birey gerçek yaşamdan uzaklaşmaktadır. Üstelik bu kültürün etkisiyle talep edilir hale “getirilen” aktiviteler de oldukça bireyseldir. Programlarda insanlara tek başlarına nasıl yemek yapabilecekleri, garajlarından hangi deneyleri gerçekleştirebilecekleri, belki de hiçbir zaman gitmeyecekleri ortamlarda nasıl hayatta kalabilecekleri anlatılmaktadır. İçeriklerin çoğu, bireysel ve küresel iktidara hiçbir zararı olmayan hobiler seviyesine indirgenmektedir. Sosyal ve toplumsal hareketler ve birliktelikler bu tür programlarda hemen hemen hiç yer almamaktadır. Bu noktada ortaya çıkan

kültürün, teknolojinin gelişmesine bağlı olarak tesadüfi mi olduğu yoksa tam olarak saptanamayan küresel iktidar çevrelerince pompalanmakta mı olduğu sorusu sorulmalıdır. Bireyselleşmiş, evinde oturan, eğlencesi diğerlerini gözetleme ve kendini teşhir etme haline indirgenmiş, gündelik hobilere odaklanan ve mikro hayatlar süren bireylerin oluşturduğu bir toplum yapısı ve buna uygun olarak sürekli artan bir biçimde üretilen medya içerikleri üzerine daha yoğun araştırma ve tartışmalar yürütülmelidir.

KAYNAKÇA

Barnard, M. (2010). *Sanat, Tasarım ve Görsel Kültür*. (Çev. Güliz Korkmaz). Ankara: Ütopya Yayınları.

Bauman, Z. (1999). *Küreselleşme - Toplumsal Sonuçları*. (Çev. Abdullah Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Orjinal eser yayım tarihi, 1998).

Berger, A. A. (2012). *Kültür Eleştirisi-Kültürel Kavramlara Giriş*. (Çev. Özgür Emir). İstanbul: Pinhan Yayıncılık. (Orjinal eser yayım tarihi, 1995).

Çakır, M. (2014). *Görsel Kültür ve Küresel Kitle Kültürü*. Ankara: Ütopya Yayınevi.

Çakır, M. (2015). *İnternette Gösteri ve Gözetim - Eleştirel Bir Okuma*. Ankara: Ütopya Yayınevi.

Dedeoğlu, G. (2004). Gözetleme, Mahremiyet ve İnsan Onuru. Günay, M. (Der.), *Metinlerle Felsefeye Giriş* içinde (255-262). Adana: Karahan Kitabevi.

Demir, A. (2017). Panopticon ve Synopticon Geriliminde Özgürlük Paradoksu. *Kaygı - Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, Sayı:28, 55-65.

Discovery Channel (2017). *Man vs. Wild*. <http://www.discoverychannel.co.in/tv-shows/man-vs-wild/>. Erişim Tarihi: 28 Mayıs 2017.

Dolgun, U. (2004). Gözetim Toplumunun Yükselişi: Enformasyon Toplumundan Gözetim Toplumuna. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt:2, Sayı:1, 1-21.

Foucault, M. (1992). *Hapishanenin Doğuşu*. (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay). Ankara: İmge Yayınevi. (Orjinal eser yayım tarihi, 1975)

Foucault, M. (2005). *Büyük Kapatılma - Seçme Yazılar 3*. (Çev. Ferda Keskin-Işık Ergüden). İstanbul: Ayrıntı Yayınlar. (Orjinal eser yayım tarihi, 1994).

Göker, G. (2015). Tele-Yaşamlar: Gerçeklik Ve Kurgu Bağlamında Türkiye’de Realite Programlar. *Global Media Journal TR Edition* içinde. Sayı: 6 (11), 261-282.

Hill, A. (2005). *Reality TV: Audiences and Popular Factual Television*. London: Routledge.

History Channel. (2016). *Location Brief: Patagonia*. <http://www.history.com/shows/alone/season-3/episode-1/location-brief-patagonia>. Erişim Tarihi: 24 Mayıs 2017.

Kesim Güven, S. (2016). Gözetimin Toplumsal Meşruiyeti. Çoban, B., Ataman, B. (Der.), *Gözetim Toplumu Panoptikon* içinde (15-32). İstanbul: EMO Yayınları.

Kocabay Şener, N. (2016). Eğlencenin Gözetleme Hâli ya da Eğlence Endüstrisinde “Görünen” ve “Gören” Olmak. *TRT Akademi*, Cilt:1, Sayı:1, 50-70.

Mathiesen, T. (1997). The Viewer Society: Michel Foucault's Panopticon Revisited. *Theoretical Criminology*, Sayı: 1(2), 215-234.

Marion, J. L. (2012). *Görünürün Kesişimi*. (Çev. Murat Erşen). İstanbul: Monokl Yayınları. (Orjinal eser yayım tarihi, 1996).

National Geographic. (2017a). *Myigrations*. <http://channel.nationalgeographic.com/myigrations/>. Erişim Tarihi: 26 Mayıs 2017.

National Geographic. (2017b). *Life Below Zero*. <http://channel.nationalgeographic.com/life-below-zero/> Erişim Tarihi: 28 Mayıs 2017.

Niedzviecki, H. (2010). *Dikizleme Günlüğü*. (Çev. Gökçe Gündüç). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Orjinal eser yayım tarihi, 2009).

Öztürk, S. (2013). Filmlerle Görünürlüğü'nün Dönüşümü: Panoptikon, Süperpanoptikon, Sinoptikon. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Sayı: 36, 132-151.

Poster, M. (1995). Databases as Discourse; or, Electronic Interpellations. Lyon, D. ve Zureik, E. (Der.), *Computers, Surveillance and Privacy* içinde. (175-192). Minneapolis: University of Minnesota Press.

Şener, G. (2009). Türkiye'de Facebook Kullanımı Araştırması. *XIV. Türkiye'de İnternet Konferansı*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 33-41. http://inet-tr.org.tr/inetconf14/kitap/sener_inet09.pdf . Erişim Tarihi: 24 Mayıs 2017.

Tapscott, D. (1998). *Dijital Ekonomi*. Koç Sistem Yayınları. (Orjinal eser yayım tarihi, 1994).

Resimler

Resim 1. <http://www.starmometer.com/2015/06/16/test-your-survival-skills-in-history-channels-4d-experience-in-trinoma/> Erişim Tarihi: 24 Mayıs 2017.

Resim 2. <http://www.history.ca/alone/gear/> Erişim Tarihi: 24 Mayıs 2017.

Resim 3. <http://channel.nationalgeographic.com/myigrations/episodes/into-the-unknown/> Erişim Tarihi: 26 Mayıs 2017.

Resim 4. <http://www.okjdiscoveries.com/calendar/documentary-premieres/2015/12/life-below-zero-3>

Resim 5. <http://www.zerodemands.com/>

Resim 6. <http://www.imdb.com/title/tt0883772/mediaviewer/rm3825320704>